

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

Jild 3, Son 7/S

2023

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ S/7 (3)-2023

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2023

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакаров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гулнора Абдукаҳхаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Турдиев Бехруз Собирович – фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Бухоро давлат университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАР:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси

Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Утемурастов Махмут Ажимуратович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Юсупов Сардорбек Баходирович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳақимов Комил Бахтиярович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби;

Жўраев Шерзод Юлдашевич – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Бабаджанов Атабек Давронбекович – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Раҳматов Элёр Жумабоевич – юридик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Тошкент давлат юридик университети.

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Ҳашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги

педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Тайланова Шоҳида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Василя Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбахор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психология кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодири Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.
Муассис: "SCIENCEPROBLEMS TEAM"
масъулияти чекланган жамият.

Таҳририят манзили:

Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил: scienceproblems.uz@gmail.com

Телеграм канал: https://t.me/scienceproblems_uz

МУНДАРИЖА

07.00.00 – ТАРИХ ФАНЛАРИ

- Холлиев Азизбек Гўзалович*
РОССИЯ-АМЕРИКА САВДО АЛОҚАЛАРИ ТАРИХИДАН (XVIII АСР ЎРТАЛАРИ – XIX АСР
БИРИНЧИ ЯРМИ) 7-13
- Юлдашев Саиданварбек Бахромжон ўғли*
ФАРҒОНА СОМОНИЙЛАРИ ТАРИХИДАН ЛАВҲАЛАР 14-25
- Бобожонов Шавкат Улуғбекович*
ФЕНОМЕН БАХАУДДИНА НАКШБАНДИ В ПАЛОМНИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ НАСЕЛЕНИЯ
БУХАРСКОГО ОАЗИСА 26-31
- Raxmonqulova Masuma Mengniqulovna*
ZARDUSHTIYLIK DINIGA OID YOZMA MANBALARNING ARXEOLOGIK MANBALARDA AKS
ETISHI 32-39
- Isarov Umidulla Isar o'g'li*
“ILK KO'SHMANCHILAR” ATAMASI MUAMMOSI 40-45
- Исламов Шарифжон Ганиджанович*
“КЕНГАШ” ЖУРНАЛИДА СИЁСИЙ, ДИНИЙ ВА ИЖТИМОЙ МУАММОЛАРНИНГ
ЁРИТИЛИШИ 46-54
- Фарманова Гулнара Комилевна*
АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАБОТЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ САМАРКАНДСКОГО
СОГДА В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА (НА ПРИМЕРЕ РАБОТ Г.В.ГРИГОРЬЕВА И
А.И.ТЕРЕНОЖКИНА)..... 55-64

8.00.00 – ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

- Ablazov Nurillo Xusanboyevich*
QURILISH KORXONALARIDA DAROMAD VA XARAJATLARNI TAN OLISHNING XALQARO
STANDARTLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI 65-71
- Kunduzova Kumrixon Ibragimovna*
ONLAYN MOLIYAVIY XIZMATLARNING XUSUSIYATLARI 72-79
- Пардаев Мамаюнус Қаршибаевич, Бабаназарова Севара Абдиназаровна*
ИНСОН КАПИТАЛИ ТУШУНЧАСИНИНГ МАЗМУНИ, ТАРКИБИ ВА УНИ ИФОДАЛОВЧИ
КЎРСАТКИЧНИ АНИҚЛАШ ЙЎЛЛАРИ 80-90
- Norkochkarov Abdulaziz Ziyadullaevich*
PRACTICAL ASPECTS OF CREATING COST ESTIMATE IN BUDGET ORGANIZATIONS 91-98
- Темиров Шохрухжон Пулатхўжа ўғли*
КИЧИК БИЗНЕС РИВОЖЛАНИШИ ОМИЛЛАРИ, ДАРАЖАЛАРИ ВА БАРҚАРОРЛИГИДА
ИННОВАЦИОН БОШҚАРИШ САМАРАДОРЛИГИ (ФАРҒОНА ВИЛОЯТИ
МИСОЛИДА)..... 99-108

09.00.00 – ФАЛСАФА ФАНЛАРИ

- Raximova Dildora Abzalovna*
GLOBAL MUAMMOLAR FALSAFASI 109-114

Искандаров Жахонгир Шарипович
ИНТУИЦИЯ ВА УНИНГ ФАЛСАФИЙ ТАЛҚИНЛАРИ 115-121

Hadjamuratova Matlyuba Xashimovna
YOSHLARNI IJTIMOYI NIMOYA QILISHNING INNOVATSION XUSUSIYATLARI 122-128

10.00.00 - ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Axmedov Oybek Saparbaevich
ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА СОЛИҚ-БОЖХОНА ТЕРМИНОЛОГИЯСИДА АНТОНИМИЯ
ҲОДИСАНИНГ ЎРНИ 129-137

Rasulova Gulbahor
AYRIS MYORDOK IJODIGA ILMIY-NAZARIY YONDASHUVLAR 138-143

Norqobilov Sanjar Rahmat o'g'li
KOGNITIV LINGVISTIKA FANINI TAQQOSLASHNING UMUMIY TENDENSIYALARI 144-149

*Bobojonov Dilshod Jumaqul ugli, Halilova Shohista Muhammadi qizi, Umarova Maftunbonu
Umidjanovna, Turdaliyeva Shahnoza O'ktamovna, Gulnora Xolmurodova Sattorovna*
LINGUISTIC FEATURES OF THE MODERN NEWSPAPER LANGUAGE: ANALYSIS AND
RESEARCH 150-159

*Sodikova Bakhtigul Ibodullaevna, Berdiyev Suhrob Sobirovich, Togaev Bobur Erkin ugli, Hafizov
Sarvar Boborajab ugli, Maxsumov Rustam Maxamadiyevich*
CHARACTERISTICS OF THE NEO-VICTORIAN NOVEL IN THE "FRENCH LIEUTENANT'S
WOMAN" BY JOHN FOWLES 160-166

Xolmuxamedov Baxtiyor Farxodovich
O'ZBEK TILIDA YARATILGAN CHAPPA (TERS) LUG'ATLAR HAQIDA 167-176

12.00.00 - ЮРИДИК ФАНЛАР

Тўраев Сардор Абдухақим ўғли
БАЪЗИ ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАРДА ИНТЕРНЕТ ТАРМОҒИДАН Фойдаланиб содир
ЭТИЛАДИГАН ТАЛОН-ТОРОЖ ЖИНОЯТЛАРИ УЧУН ЖАВОБГАРЛИК
МАСАЛАЛАРИ 177-187

13.00.00 - ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

Kaziyeva Turg'unoy Tursunbayevna
MATNING GERMENEVTIK KONTSEPTSIYASI VA KOGNITIV GERMENEVTIKA 188-192

Xaydarov Azamjon Asqarovich
"OZIQ OVQAT TECHNOLOGIYASI YO'NALISHI" TALABALARINI UMUMIY KIMYO KURSINI O'QITILISHDA
INTEGRATIV TAKOMILLASHTIRISHNING ILMIY METODIK ASOSLARI 193-198

Allamurodova Sabohat Ibodullayevna
ADABIY TA'LIM TIZIMIDA KULTUROLOGIK YONDASHUV 199-204

Gaybullaeva Yulduz Anvarovna
PROFESSIONAL AND AESTHETIC APPROACH TO TYPES OF WOMEN'S CLOTHING 205-210

10.00.00 – Филология фанлари

Axmedov Oybek Saparbaevich

Filologiya fanlari doktori, O'zbekiston
davlat jahon tillari universiteti professori

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА СОЛИҚ-БОЖХОНА ТЕРМИНОЛОГИЯСИДА АНТОНИМИЯ ҲОДИСАСИНИНГ ЎРНИ

Аннотация. Ушбу мақола инглиз ва ўзбек тилларида солиқ-божхона терминологиясидаги антонимия ҳодисасига бағишланган. Мақолада антонимларнинг турлари *контрар*, *контрадиктив*, *градуал*, *комплементар* антонимлар ҳақида сўз боради ва улар классификация қилиниб таҳлилга тортилган. Шунингдек, антонимик терминларнинг корреляцион муносабатлари лисоний воситалар орқали ўз ифодасини топиши амалий мисоллар билан ёритилган.

Калит сўзлар: Антоним терминлар, лексик-семантик хусусиятлар, терминологик тизим, солиқ ва божхона терминлари, корреляцион муносабат

Axmedov Oybek Saparbaevich

DSc in philology, professor of UzSWLU

THE ROLE OF ANTONYMY IN TAX-CUSTOM TERMINOLOGY IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Abstract. This article is devoted to the phenomenon of antonymy in tax-customs terminology in English and Uzbek languages. The article reflects about the types of antonyms, contrarian, contradictory, gradual, complementary antonyms and they are classified and analyzed thoroughly. As well as the correlative relationship of antonymic terms is illustrated by practical examples.

Key words: Antonym terms, lexical-semantic features, terminological system, tax and customs terms, correlation relationship

Ахмедов Ойбек Сапарбаевич

Доктор филологических наук, профессор
университета мировых языков Узбекистана

РОЛЬ АНТОНИМИИ В НАЛОГОВО-ТАМОЖЕННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация: Данная статья посвящена явлению антонимии в налогово-таможенной терминологии английского и узбекского языков. В статье говорится о видах антонимов: противоположные, противоречивые, постепенные, дополнительные, их классифицируют и анализируют. Также коррелятивные отношения антонимических терминов выражаются языковыми средствами с практическими примерами.

Ключевые слова: термины-антонимы, лексико-семантические особенности, терминологическая система, налоговые и таможенные термины, корреляционные связи.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I7/SY2023N16>

Билиш жараёнида нарса ва ҳодиса, ҳаракат-ҳолат, белги ва хусусиятни бири-бирига зидлаш, уларнинг ўзаро ўхшаш ва фарқли томонларини қиёслаб аниқлаш катта аҳамиятга эга. Шу маънода бутун билиш фаолиятимиз зидланишга, яъни, антонимик жараёнга асосланган бўлиб, бирор нарсани айтишимиз билан унинг зидди хаёлимизга келади.

СБ¹ терминологиясида антонимик терминлар умумадабий тил лексемалари сифатида қўлланади ва қатъий тизимли ҳодиса сифатида намоён бўлади. Инглиз тили СБ терминологик тизимида антонимия ҳодисаси интралингвистик ва экстралингвистик омиллар асосида кенг тарқалган. Аксарият тадқиқотчилар, «илмий тил антонимияси умумадабий тилда учрайдиган антонимиядан кескин фарқ қилмаслиги, аксинча, терминологик тизимларда умумадабий тилга нисбатан кенг тарқалганини таъкидлайдилар» Жумладан, В.П. Даниленко: “Антонимиянинг терминологияда ривожланиши махсус бўлмаган лексикага нисбатан фаолдир”, - деган фикрни билдиради [1; 79].

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, умумадабий лексиканинг мулоқот қамрови кенг бўлгани билан махсус лексикада антонимиянинг ривожланиши ва фаол қўлланиши нисбатан чекланган. Махсус лексика таркибидаги антонимия умумадабий тилдаги каби у ёки бу тарзда эмотив-экспрессив ва стилистик хусусиятларини назардан четда қолдирмаган ҳолда семантик гуруҳларга бўлинмайди.

Антонимик терминларнинг ўзига хос жиҳати, соҳа тушунчаларини ифодалаш жараёнида вариантлик нисбатан кам бўлиб, айрим антоним терминларнинг муқобили деярли мавжуд эмас. Мазкур ҳодисани Л.А. Новиков қуйидагича изоҳлайди: «Антонимик бирликлар лексик-семантик жиҳатдан қарама-қарши муносабатда бўлган ҳолда, парадигматик ва синтагматик жиҳатдан ягона дифференцияловчи белги орқали фарқланади» [2; 58 - 61]. Масалан: *expansion (кенгай (тур) иш) – reduction (қисқар (тур) иш)* антонимларига «кенгаймаслик» ва «қисқармаслик» белгилари орқали қарама-қарши туриши билан ифодаланади. Шундан келиб чиқиб, антонимларнинг бири иккинчисини инкор этиш хусусиятига эга дейиш ўринли, албатта. Мақолада антонимияни Е.А.Федорченконинг «**контрар, контрадиктив, градуал, комплементар**» классификациясидан [3; 91]. фойдаланган ҳолда уларни турларга ажратиб таҳлил қилдик. Бунда СБ терминологик бирликларининг лексик-семантик хусусиятлари ўзаро зид муносабатларни ифодаловчи категория сифатида қаралди.

СБ терминларининг антонимик белгилари, уларнинг корреляцион муносабатлари лисоний воситалар орқали ўз ифодасини топади. Инглиз тили СБ терминологиясини ташкил қилган антонимик терминларнинг аксарияти якка компонентли: *income – expense; valueable – invaluable; surtax – preference; control – uncontrol*, айримлари сўз бирикма шаклида: *tax avoidance – decent tax payer; paid duties – unpaid duties; direct taxes – indirect taxes* эканлиги кузатилди. Бирикмали антоним терминлар асосан атрибутив бирикмалар бўлиб, улар инглиз тилида ўзак-негиз таркибидан иборат.

¹Мақолада СБ қисқартмаси “Солиқ ва божхона” маъносида кенг қўлланилди.

Бу хил терминларнинг аксарияти умум-ўзак хусусиятига эга бўлган терминлар сифатида сўз негизига СБ соҳасининг ихтисослик таянч компонентини бириктиради, миқдор жиҳатдан устунликка эга бўлган жуфт оппозицион сифат терминлар номинативлик сари ўзгариб боради: Масалан, **инглиз тилида**: *valid – invalid; taxing – taxless; taxable – untaxable; profitable-unprofitable; fairness – fairless* ва б.

Бу каби терминларни ўзбек тили СБ терминологиясида ҳам кузатиш мумкин. Масалан: *солиққа тортиладиган – солиққа тортилмайдиган; бевосита солиқлар – билвосита солиқлар; тўланган бож – тўланмаган бож; солиқларни тўлашдан қочиш – солиқларни ўз вақтида тўлаш* ва б.

Инглиз тилида ясама антонимик терминлар семантикасидаги зидликни ва инкорни ифода этувчи аффикслар баъзи сўзларнинг олд томонида, айримларининг эса орқа томонида иштирок этса, ўзбек тилида улар соҳа терминларининг фақат орқа томонида қатнашиб келиши билан фарқ қилади: *яроқли – яроқсиз; божли – божсиз; солиққа тортиладиган – солиққа тортилмайдиган; даромадли – даромадсиз; адолатли – адолатсиз*.

Жуфт оппозицион сифат терминлар терминологик тизимда фаол қўлланилувчи ўзакдош ясама терминлар ҳисобланади. Улардаги мантиқий зидлик муносабати муайян аффикслар орқали юзага чиқади, яъни аффиксал антонимия намоён бўлади. Бундай терминларнинг ифода этилиши эса ўзга семантик маъно орқали талқин қилинади. Сўзларнинг ўзаро антоним эканини аниқлаш учун улар ўртасидаги умумий белгиларни топиш муҳимдир. Ана шундай умумий белгилардан бири антоним жуфтлик ҳосил қилувчи икки сўз ўртасида оралик тушунчанинг мавжуд бўлишидир. Бундай оралик тушунча икки антонимик қутб ўртасида мавжуд бўлиб, уларни мантиқий жиҳатдан боғлаб туради. Бу турдаги антонимлар *контрар антонимлар* дейилади. Бундай турдаги терминлар рус тилидаги сингари инглиз ва ўзбек тилида ҳам инкорнинг бир маънолилиқ муносабатини ўзида акс эттиради». Бироқ, улар ўртасида орлик тушунча мавжуд. Масалан, *light tax burden – енгил солиқ юки, heavy tax burden – оғир солиқ юки*. Уларнинг ўртасидаги оралик тушунча ***medium tax burden – ўрта даражадаги солиқ юки*** термини билан ифодаланмоқда.

Контрар антоним иштирок этган қуйидаги жумлага эътибор берамиз:

Инглиз тилида: *Income tax can be progressive, proportional or regressive. The idea of a progressive tax is to take more from those who earn more* [4; 119].

Ўзбек тилида: *Даромад солиғи ўсувчи, камаювчи ва пропорционал бўлиши мумкин. Ўсувчи солиқ турига кўра қанча кўп даромад қилса, у шунча кўп солиқ тўлайди.*

Юқоридаги жумлада қўлланилган ***ўсувчи, камаювчи*** антонимлари ўртасидаги оралик тушунча ***пропорционал*** лексемаси орқали ифодаланмоқда.

Инглиз тили СБ терминологиясида бир ва турли хил ўзаклардан таркиб топган антонимик терминларни ҳам кузатишимиз мумкин. Масалан: *increase – decrease; import – export; minimum – maximum; gains – losses; expansion – curtailment; slump – recovery; taxable-nontaxable* ва ҳ.к.

Бундай ҳолатни ўзбек тили СБ терминологиясида ҳам кузатиш мумкин. Инглиз тилидан ўзбек тилига ўзлашган баъзи терминлар транслитерация орқали ифода этилиши мумкин. Жумладан: ***импорт – экспорт; минимум – максимум; прогресс –***

регресс; юксалиш – пасайиш; даромадлар – зарарлар; кенгайиш – торайиш ва б.

Қийёсланаётган тиллар СБ терминологик тизимида *slump - прогресс; recovery – регресс* антоним терминлари солиқ ва божхона органлари томонидан йиғиладиган солиқ ҳамда божлар ставкасининг ўсиши ва пасайишига нисбатан ишлатилади.

Келтирилган мисолларда терминларнинг зидлик маъноси бошқа лексема орқали берилмоқда, **increase–камайиш; decrease – кўтарилиш/ўсиш** терминлари солиқ ва божхона соҳасида ягона солиқ тўлови, у ёки бу омил орқали тўлаш маъносини ифода этади. **Gains – тушумлар; losses – зарарлар** пул ёки маҳсулот шаклидаги фойда, тушум, даромадлар тушмаган харажатли даврни ифодалайди, **minimum – минимум; maximum – максимум** терминлари бирор-бир жараён ёки маблағнинг энг қуйи ва юқори даражасини англатади. Иқтисодийёт соҳасида бу терминлар фаол иштирок этади. Бирор-бир маҳсулот ёки фаолият тури кўлами ёки ҳажмининг кенгайиши ёхуд қисқаришига нисбатан қўлланилади. Инглиз тили СБ терминологик тизимида мазкур терминлар ўзига хос аҳамиятга эга. Улар оғзаки нутқ ва ёзма матнлар талқинида соҳа тушунчаларининг семантик зидлигини кўрсатувчи birlikлар ҳисобланади.

Инглиз ва ўзбек тили СБ терминологиясида анча кенг тарқалган антонимиянинг **контрадиктив** шаклидаги терминлар ҳам зид маъноли белгиларга асослангани кузатилади. Улар асосан бирикмали терминлар ҳисобланиб, уларда оралиқ тушунча мавжуд бўлмайди. Масалан, **инглиз тилида: hard prices – sliding prices; small debts – heavy debts; easy market – heavy market; soft money – hard money; fiat money – change money; weak currency – hard currency; light taxation – heavy taxation; heavy duty – low duty.**

Ўзбек тили СБ терминологиясида ҳам бундай типдаги терминлар кўпчиликни ташкил этади. Улар инглиз тилидаги сингари бирикмали терминлардир. Бироқ, уларнинг аксарияти туб сўзлардан эмас, балки префикс ва суффикслар ёрдамида ҳосил бўлган ясама терминлардир. Жумладан: **ўзбек тилида: барқарор нарх – беқарор нарх; қадрсиз валюта – қадрли валюта; молиявий сармоя – номолиявий сармоя; резидент шахс – норезидент шахс; мулккий муносабатлар – номулкий муносабатлар; пулли хизмат – бепул хизмат; расмий ҳужжат – норасмий ҳужжат; тижорат ташкилоти – нотижорат ташкилот; давлат ташкилоти–нодавлат ташкилоти; талаби чаққон бозор – талаби чаққон бўлмаган бозор; солиқ юкиннинг энгиллиги – солиқ юкиннинг оғирлиги; божнинг қўплиги – божнинг камлиги** ва ҳ.к.

Келтирилган олд ва орт сифат предлогли бирикмали терминлар лексик-семантик нуқтаи назардан ўзига хос мазмун касб этиб терминларда қарама-қаршиликни ифодалаб келмоқда. Бундай атрибутив антонимик терминларнинг семантик ўзгариши тармоқлараро концептуал структурага корреляцион ҳолда боғланган. Уларнинг таркибидаги биринчи компонент сифат билан от, иккинчиси эса от ва отлашган сўздан ташкил топган.

Антонимиянинг **контрадиктив** тури таркибидаги компонентларда зидлик белгиси мавжуд бўлса, яъни ўзаро қарама-қарши бўлган лексемалар бир-бирини инкор қилса, бирикмада ўзгаришсиз қўлланган иккинчи компонент СБ терминологик тизимига бевосита дахлдор эканлиги ҳам кузатилади. Масалан, **инглиз тилида: honest/dishonest tax and customs employee; direct taxes/indirect taxes; crisis/anticrisis programme; interest/non - interest deposit; taxable/non-taxable; movable property/immovable property; resident tax payer/non-resident tax payer; private**

property/public property; tax payer/tax dodger, tax evader, tax avoider; valued/devalued currency ва б.

Бундай ҳолат ўзбек тили СБ терминологиясида ҳам кўзга ташланади. Айрим терминлар форс-тожик тилидан ўзлашган антоним терминлар ҳисобланади. **Ўзбек тилида:** *холис/нохолис солиқ ва божхона ходими; бевосита ва билвосита солиқлар; фоизли/фоизсиз депозит; қийматли/қийматсиз валюта; солиққа тортиладиган/солиққа тортилмайдиган; кўчар/кўчмас мулкка солинадиган солиқ* сингари терминлар шулар жумласидандир.

Кўринадики, чоғиштирилаётган тиллар СБ терминологик тизимида антонимиянинг контрадиктив тури кенг тарқалган бўлиб, улар ўз таркибига соҳага доир таянч концептларни бириктирган. Мухтасар қилиб айтганда, ўз таркибида сифат туркумини бириктирган антонимик терминлар соҳа амалиётида фаол қўлланади.

Терминологик тизимда *комплементар антонимик* терминлар ҳам кенг тарқалган бўлиб, улар антонимиянинг салмоқли қисмини ташкил қилади. Комплементар антонимик терминлар зидлик муносабатининг икки ёқлама хусусиятини акс эттириши билан характерланади. Улар асосан тасвирий тушунчаларни ифода этиб, семантик жиҳатдан бир-бирини тўлдиради. Бу типдаги антоним терминларда орадаги учинчи тушунча мавжуд бўлмайди. Масалан, **инглиз тилида:** *decent tax payer – tax avoider; budget deficiency – budget surplus; open account – close account; sale – purchase; delivered goods – fetched goods; passive balance – active balance; retail – wholesale; counter trade – foreign trade; internal audit – external audit; internal customs inspection – external customs inspection* ва бошқалар шулар жумласидан.

Юқорида келтирилган комплементар антонимик СБ терминларининг ўзак асосидаги контрастлик белгиси зиддий муносабатларни ўзида акс эттирмоқда. Инглиз тилида комплементар антоним терминлар муайян фаолият жараёнининг қарама-қаршилик муносабатини аниқ белгилар орқали ифода этиб, асос сўзнинг лексик-семантик хусусияти турлича талқин қилинмоқда.

Ўзбек тили СБ лексикасида ҳам комплементар антонимлар кенг тарқалган бўлиб, улар тузилиш жиҳатдан инглиз тилидаги терминларга ўхшаб кетади. Қуйидаги мисолларда терминлар таркибида ўзаро семантик зидликни комплементар антонимик терминлар орқали ифода этилиб терминларнинг икки ёқлама дифференциал нуқтасини кўрсатишга хизмат қилади. Жумладан, **ўзбек тилида:** *чакана савдо – улгуржи савдо; ички савдо – ташқи савдо; божхонадаги ички текширув – божхонадаги ташқи текширув; сотув – харид; солиқ боқимандаси – маданиятли солиқ тўловчи; бюджет тақчиллиги – бюджетнинг ошиши; даромад – харажат; мувофиқлик – номувофиқлик; нўноқ одам – ишбилармон одам* ва ҳ.

Инглиз ва ўзбек тили СБ терминологик тизимида қўлланивчи антонимиянинг яна бир тури *градуал антонимик* бирликлардир. «Градуал антонимлар, градуаллик даражама-даража белгиланувчи сўздан келиб чиққан бўлиб, у ёки бу жараённинг узвийлик белгисидир», - деб ёзади, А. Новиков [5; 83–90]. Градуал антонимлар муайян жараён ва ҳодисанинг динамик кечиш жараёни босқичма-босқич амалга ошишини кўрсатади. Антонимиянинг мазкур турида асосан суффикс ва префикс, сўз ясовчи уялар орқали ясалган (ясама) бир ва кўп компонентли терминларни кўриш мумкин. Масалан, **инглиз тилида:** *payment – prepayment – extrapayment – overpayment; evaluation –*

devaluation – revaluation; inflation – stagflation – slumflation – reflation – hyperinflation – denomination – cost push inflation – demand pull inflation; normal taxation – one time taxation – double taxation – triple taxation – multiple taxation каби терминлар шулар жумласидан.

Бундай терминларни ўзбек тили СБ терминологиясида ҳам кузатиш мумкин. Улар солиқ ва божхона соҳасида юз берадиган муайян жараён ёки воқеликнинг босқичма-босқич узвий муносабатини акс эттиради. Уларнинг айримлари инглиз тилидаги сингари бир компонентли бўлса, аксарияти кўп компонентлидир. Масалан, **ўзбек тилида:** *тўлов – олдиндан тўлов – қўшимча тўлов – ортиқча тўлов; нарх қийматини олдиндан аниқлаш – нарх қийматини кейин аниқлаш – нарх қийматни қайта аниқлаш; пул бирлиги расмий даражасининг пасайиши – пулнинг қадрсизланиши – инфляциянинг турғун даври – инфляциянинг қулаш даври – инфляциянинг тикланиш даври – гиперинфляция (пул массаси ва товар нархининг кескин даражада ўсиб кетиши) – пул қийматини ўзгариши – ишлаб чиқариш харажатларининг ошииб кетиши билан боғлиқ инфляция – талабнинг ошиб кетиши билан боғлиқ инфляция; меъёрий солиққа тортиш – бир марталик солиққа тортиш – икки ёқлама солиққа тортиш (давлатлараро) – уч марталик солиққа тортиш – кўп марталик солиққа тортиш* каби терминлар шулар қаторидан ўрин олади.

Кузатишлар шуни кўрсатадики, инглиз ва ўзбек тили СБ терминологиясида кенг тарқалган гипонимик муносабатларни В.А.Гречко таъкидлаганидек: “антонимик муносабатлар билан ёндош бўлган ҳодиса” – деб изоҳлаш маъқул эмас [6; 21 - 22].

Терминологияда гипонимик муносабатлар жинс-тур муносабатларида акс этиб, жинс тушунчасини ифодаловчи термин *гипероним*, тур тушунчасини ифодаловчи термин эса *гипоним* ҳисобланади. Таъкидлаш жоизки, соҳа терминологиясида асосий термин ҳисобланган гиперонимга кўп ҳолларда кўп компонентли терминларнинг гипонимик муносабатда бўлиши кузатилади. Бунинг амалий исботи учун қуйидаги мисолни келтирамиз:

Гипероним (жинс)

Duty

Гипонимлар (турлар)

state duty – давлат божи
retaliatory duty – жазовий бож
arbitration duty – арбитраж божи
reimbursement of customs duty –
божхона қоплама божи
export duty – экспорт божи
preferential duty – имтиёзли бож

Инглизча *duty* – “бож” ва *levy* – “йиғим” терминлари аслида комплементар антонимик ўзак асосида контрастлик белгисига эга. Зоҳиран қаралганда, улар ўзар маънодошдай туюлади. Чунки, ҳар иккаласи ҳам давлат органлари томонидан пул шаклида ундириладиган мажбурий йиғим маъносини ифодалайди. Мазкур терминлар таржимада бир-бирининг лексик-семантик мазмунини қисман ифода этса-да, баъзан мулоқот жараёнида вазият талабига мос тарзда, *duty* терминининг адекватлигини *levy* тўлалигича таъминлай олмайди. Бунинг сабаби, *duty* божхонада олиб ўтилаётган импорт маҳсулотларидан мажбурий шаклда олинадиган *йиғим* бўлса, *levy* эса фақат

кўрсатилган хизматлар учун ундириладиган йиғимдир. Мазкур СБ терминларининг инглиз ва ўзбек тилларида қўлланиш ҳолат:

Инглиз тилида: *We suggest removing customs duty on import of high-tech equipment that does not have equivalents manufactured in Canada or have significantly higher specifications* [7; 132].

Ўзбек тилида: Канадада муқобил варианты ишлаб чиқарилмайдиган сифатли технологик жиҳозларнинг **импорти учун бож** тўламасликни таклиф қиламиз.

Ўзбек тилидаги икки компонентли **импорт божи** бирикмали термин инглиз тилида **customs duty on import** тарзида тўрт компонентдан таркиб топган термин орқали ифодаланмоқда. Аслида уни **import duty** шаклида бериш ҳам мумкин. Агар бундай йўл тутилса қиёсланаётган тиллар СБ терминларининг лексик-семантик жиҳатдан адекватлигига эришиш кўйидагича таъминланган бўлар эди.

Инглиз тилида: *The growth in volumes sold to Belarus was offset by a more significant reduction of volumes sold to Ukraine, a less profitable CIS market due to the applicability of export customs duty* [8; 59].

Ўзбек тилида: Белоруссияга сотилган молларни етказиб бериш ҳажмининг ўсиши Украинага етказилган, **божхона божи** олинадиган, даромади кам бўлган нефтни қайтариш ҳисобидан қопланди.

Демак, инглизча кўп компонентли терминларни ўзбек тилига таржима қилишда солиқ амалиётида мавжуд усулларнинг хусусиятидан келиб чиқиб, имкон қадар ихчамликка эришиш муҳимдир. Айрим ҳолларда шаклий ихчамликни таъминлаш имкони мавжуд бўлмаса, истисно тарзида таржимада терминни бир неча сўз билан ифодалаш ҳам мумкин. Бундай ҳолларда семантик мосликка эътибор қаратилади.

СБ соҳасидаги градуал антоним терминларнинг таркибий тузилиши, семантик-функционал хусусиятларини таҳлил қилиш муайян жараённинг “боши”, “ўсиши/ривожланиши” “чегараси/охири” каби муҳим нуқталарни акс эттириш мумкинлигини кўрсатди. Жумладан, инглиз ва ўзбек тили солиқ ва божхона соҳалари амалиётида кўп қўлланадиган “report” – “ҳисобот”нинг шундай терминлар сирасидан ўрин олганини кузатамиз.

Инглиз тилида: “daily report – weekly report – monthly report – quarterly report – semi-annual report – annual report” ва б.

Интеграл хусусиятга эга бундай инглизча терминларнинг ўзбекча муқобиллари кўйидагича талқин этилади.

Ўзбек тилида: “кунлик ҳисобот – ҳафталик ҳисобот – ойлик ҳисобот – чорақлик ҳисобот – ярим йиллик ҳисобот – йиллик ҳисобот” ва ҳ.к. Мисолларга мурожаат қиламиз:

The Board considers and determines the monetary policy, normative acts, *annual report*, the procedure of issuing new specimen and denominations of currency, and the procedure for withdrawal of banknotes and coins from circulation [9; 451]. – *Бошқарма пул кредит сиёсатини, меъёрий далолатномаларни, йиллик ҳисоботларни, банкнот ва тангалар янги намуналарининг чиқиш тартиби ҳамда пул белгилари номиналларини муомаладан чиқиш тартибини кўриб чиқади ва аниқлайди.*

Градуал антоним ҳисобланган *credit* – *кредит*, қарз терминига диққат қиламиз.

Инглиз тилида: *short term credit – long term credit – without limit term credit – overterm credit* ва ҳ.

Ўзбек тилида бу каби терминлар инглиз тилидаги каби анологик шаклда талқин қилинади: *қисқа муддатли кредит, (қарз) – узоқ муддатли кредит – муддати чекланмаган кредит – қўшимча муддат билан берилган кредит* ва б.

Кўринадикки, бундай ҳолларда соҳа амалиётида қўлланилган термин муайян жараён градуал (темпорал) муносабатининг босқичма-босқич давом этаётганини ифодалайди.

Инглиз ва ўзбек тили СБ терминологик тизимида бир таркибли терминлардан ташқари кўп таркибли терминлар ҳам мавжуд. Уларни мазкур соҳанинг камчилиги сифатида баҳолаш ҳамisha ҳам тўғри бўлавермайди. Чунки солиқ ва божларни ундиришдаги мулоқотнинг ўзига хослиги билан боғлиқ жараён терминларда акс этади. Ўзбек тилида бевосита ёхуд воситачи тил орқали ўзлашаётган СБ терминларининг мавжудлиги мазкур терминологик тизимнинг асосан ташқи ва ички имкониятлар ҳисобига янада бойиб, такомиллашиб бораётганини кўрсатади.

Хулоса қилиб айтганда, инглиз ва ўзбек тили СБ терминологик тизимининг бойиши давомли жараён бўлиб, у бошқа терминологик тизимларда бўлгани каби ички ва ташқи омиллар ҳисобига амалга ошмоқда. Терминологик тизимнинг ички имкониятлар ҳисобига бойишида аффиксация, композиция, шунингдек, морфем, морфологик, лексик-семантик усуллардан унумли фойдаланилмоқда. Бу жараёнда фақат лексемаларгина эмас, балки турли лисоний бирикмаларнинг ном сифатида талқин этилиши СБ терминологик тизимининг бойишида алоҳида ўрин тутадиган хусусиятдир. Ташқи омиллар ҳисобига ўзлашган терминологик бирликлар аввал умумистеъмол сўзлар таркибида пайдо бўлиб, кейинчалик СБ терминлар таркибига кириши кузатилди. Ўзбек тили СБ терминологик тизимининг ташқи манбалар ҳисобига бойиши уч йўл билан амалга ошади:

Биринчи йўл, бошқа тилдаги терминни айнан ўзлаштириш;

Иккинчи йўл, тўлиқ калькаләш;

Учинчи йўл, ярим калькаләш.

СБ терминологик тизимида антонимик терминларнинг турлари анча кенг тарқалган. Антонимик терминларнинг қўлланилиши борасида мосликка ва ихчамликка эришиш йўлида амалга оширилаётган изланишлар фан тараққиёти ва ҳаёт тақозоси бўлиб, СБ терминологик тизимининг такомиллашувини таъминлайди.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Даниеленко В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. - М.: Наука, 1977. -234 с.
2. Даниеленко В.П. Лингвистические требования к стандартизуемой терминологий//Терминология и норма.-М.: 1972.-128 с.
3. Федорченко Е.А.Становление и развитие терминологической лексики таможенного дела в русском языке:Дис...д - ра филол.наук.-М.: 2004.-278 с.
4. Любимцева С.Н. Английский язык для студентов финансово - экономических специальностей ВУЗов. -М.: 2004.- 328 с.
5. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке. - М.:1973.-286 с.
6. Гречко В.А. Гиперонимы и гипонимы, и их функции в русском языке // Лексика. Терминология. вып. № 6.-Горький: 1977.- 182 с.

7. Королькевич В.А., Королькевич Ю.В. Англо-русский словарь живого финансово-экономического языка. -М.: 2003.-462 с.
8. Круглякова О.В. Русско – английский и англо – русский словарь таможенных терминов.- Владивосток: 2010. – 668 с.
9. Меленская Н. The Key to Business.-Т.: 2010.-Р. 295.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ S/7(3) – 2023

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).